

УДК 336.1.226

Богуславська С. І.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та управління
Черкаського навчально-наукового інституту
Університету банківської справи*

Boguslavskaya S. I.

*PhD in Economic Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Economics and Management
Cherkasy Educational and Scientific Institute
of the SHEI "Banking University"*

ОЦІНКА ЗАГРОЗ ІЗ БОКУ НЕЗБАЛАНСОВАНОСТІ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ

THE ASSESSMENT OF IMBALANCES IN THE TAX SYSTEM'S THREATS ON THE DEVELOPMENT OF TERRITORY

Анотація. У статті розглянуто та проаналізовано модель для оцінки впливу податкової системи на економічну безпеку території. Подано методи оцінки масштабів тіньового сектору економіки та виділено складники збитку від його функціонування. Запропонована у статті модель дає змогу оцінювати вплив таких чинників, як величина сукупної податкової ставки, складність податкових правил, жорсткість фінансової політики та ін. на рівень економічної безпеки регіону. Розроблена модель може бути використана для виявлення причин і умов, що детермінують зростання тіньового сектору економіки і величину податкових надходжень до бюджету; визначення величини сукупного податкового навантаження, що враховує склад і структуру податків; розрахунку впливу стану податкової системи на рівень економічної безпеки території.

Ключові слова: оподаткування, податкова система, імітаційна модель, економічна безпека, тіньова економіка.

Вступ та постановка проблеми. Податки і система оподаткування є найважливішими елементами забезпечення економічної безпеки території та держави загалом.

Значення податкової безпеки багаторазово зростає під час переходу до економіки, що базується на ринкових принципах і механізмах господарювання.

Натомість, як свідчать результати багатьох досліджень, використовуваних у податковій системі України механізми розрахунку та справляння податків є недостатньо ефективними і не дають змоги повною мірою використати цей фінансовий інструмент для наповнення бюджету. Тому забезпечення фінансової ефективності та використання якомога більшою мірою потенціалу оподаткування в Україні є одним із актуальних завдань податкової реформи. Вдосконалення механізму оподаткування неможливе без оцінки загроз із боку незбалансованості системи оподаткування для розвитку території.

Загрози економічній безпеці є різноплановими, зумовленими зовнішніми і внутрішніми чинниками. Причому для різних суб'єктів один і той же чинник може мати різне спрямування. Так, для господарського суб'єкта зміна податкового законодавства є зовнішнім чинником і збільшення податкового навантаження є загрозою його економічній безпеці. Для держави ж цей чинник є внутрішнім, а посилення податкового навантаження на суб'єктів господарювання посилює економічну безпеку. Тому вирішення проблеми узгодженості оподаткування з економічною безпекою є актуальним і потребує дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні дослідженням питань системи оподаткування і найвагоміших загроз займаються відомі українські економісти, такі як І.А. Золотко, О.О. Олійник, М.Д. Білик, Т.С. Воїшова, Л.В. Дикань, В.П. Вишневецький, О.Д. Василець, Ю.Б. Іванов, Г.М. Фадєєва, А.М. Соколовська та ін. Активізація наукових досліджень щодо удосконалення систем та механізмів оподаткування, визначення загроз, які несе для території незбалансованість системи оподаткування, підтверджує актуальність обраної тематики та наявність невирішених проблемних питань, що потребують подальшого дослідження.

Метою роботи є удосконалення методів оцінки загроз незбалансованості сучасної системи оподаткування для розвитку територій загалом.

Результати дослідження. Розроблення методики впливу стану податкової системи на економічну безпеку території передбачає, серед низки інших заходів, створення економетричної моделі, що описує вплив різного роду зовнішніх дій на систему оподаткування та економічну безпеку регіону. У цьому контексті варто відзначити, що розроблені методи аналізу та прогнозування дають змогу не тільки точно оцінити загальні обсяги тіншової економіки, а й локалізувати її учасників за територіями та видами діяльності. Наприклад, розроблена комплексна система запобігання та протидії процесам тінізації економіки дає змогу визначити певні категорії платників, в тому числі підприємства групи ризику; за визначеними категоріями платників формується карта тіншового сектору економіки, на якій окреслені підприємства-платники ПДВ, що мінімізують податкові зобов'язання. На наш погляд, така карта візуалізує територіальні проблеми, що виникають як результат незбалансованості та неефективності податкової системи. Інформаційно-аналітична система «Карта тіншового сектору економіки України» дає можливість:

- 1) перегляду інформації в режимі реального часу;
- 2) представлення інформації у картографічному вигляді;
- 3) відображення кількісних та вартісних показників за кожною з категорій підприємств;
- 4) створення єдиного інформаційного поля для регіональних та центральних органів ДФС України;
- 5) економії робочого часу у формуванні звітних показників.

Функції цієї інформаційної системи передбачають перегляд користувачем такої аналітичної інформації, як:

- економічний зріз розподілу платників податків за категоріями уваги;
- кількісні та вартісні показники обсягів тіншового сектору економіки у вигляді карти в розрізі регіонів, державних податкових інспекцій окремого регіону;
- десять державних податкових інспекцій з найбільшими обсягами тіншового сектору економіки в Україні або в окремому регіоні;
- десять суб'єктів господарювання з найбільшими обсягами в Україні або в окремому регіоні, або у визначеній державній податковій інспекції.

Соціально-економічні системи є системами високої міри складності. Одним із ефективних методів дослідження таких систем, що належать до класу великих систем, є імітаційний підхід. Головною функцією імітаційної моделі є відтворення із заданим рівнем точності прогнозованих параметрів її функціонування, що становлять дослідницький інтерес. Процес моделювання має кілька етапів, серед яких – розроблення концептуальної моделі, планування експериментів, моделювання, аналіз результатів моделювання і ухвалення рішення.

Концептуальна модель оцінки ефективності системи оподаткування полягає в оцінці параметрів оподаткування, заснованій на розширеному трактуванні кривої А. Лафера, із застосуванням отриманих результатів для коригування вхідних параметрів методики діагностики економічної безпеки [4].

Метою моделювання є оцінка впливу стану податкової системи на економічну безпеку території. Модель містить дві групи змінних – екзогенні змінні та ендогенні змінні. До першої групи належать макроекономічні показники, що задаються у процесі моделювання, не залежать від структури моделі і відомі заздалегідь. До цієї групи належать також управляючі змінні, які задаються під час розроблення сценаріїв. До другої групи – змінні, що підлягають оцінці під час проведення експериментів.

Суть і структура моделі розкриті на рис. 1 [7]. На першому етапі моделюються податкові втрати і величина сукупних податкових надходжень залежно від величини податкових ставок, а також інших чинників, що детермінують девіантну поведінку платників податків. При цьому величина сукупного податкового навантаження формалізована за допомогою показника інтегральної податкової ставки.

У рамках цієї моделі необхідно побудувати дві залежності:

$$H=f(R, x_1, x_2, \dots, x_n), \quad (1)$$

де H – індикатор, що описує поведінку тіншового сектору економіки;

R – величина інтегральної податкової ставки;

$x_1, x_2, \dots, x_n$ – значення індикаторів, що описують інші причини, що детермінують девіантну поведінку.

$$TR=f(H, R), \quad (2)$$

де TR – величина податкових надходжень до бюджету.

Щоб уникнути недоліків, властивих класичним моделям, необхідно вирішити низку завдань:

1. Розрахувати показник інтегральної податкової ставки (R), що враховує величину маргінальної ставки з основних податків, величину пільг та структуру податків.

2. Визначити перелік детермінантів, що описують девіантну поведінку платників податків. Оцінити величину тіншового сектору економіки для подальшого використання як параметра в моделі. Розрахункам величини

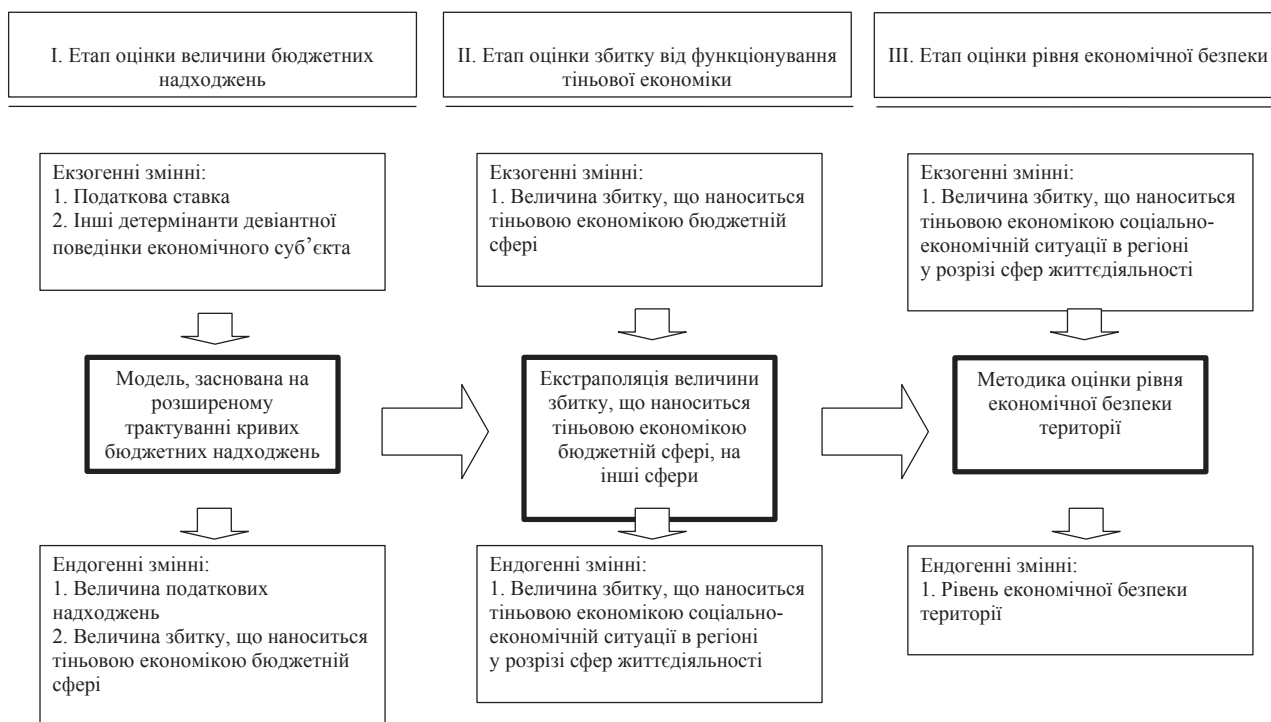

Рис. 1. Суть і структура моделі для оцінки впливу стану податкової системи на економічну безпеку території

тінювого сектору економіки присвячена величезна кількість досліджень. Проте ще не створено методів, що дають змогу зі стовідсотковою точністю визначити величину тінювого сектору економіки. Різноманітність методів оцінки тінювого сектору зумовлює необхідність проведення додаткового аналізу для вибору методу.

Проблема тінювої економіки та корупції в Україні вже не є якимось тимчасовим негараздом, це – вагома частка системи державного управління, без якої навряд чи буде існувати офіційна економіка держави. Тому обрахування показників до 30-відсоткового критичного рівня виглядає як намагання приховати справжні дані, а це свідчить про те, що навіть урядовці занижують рівень тінізації економіки [8].

Оцінки масштабів тінювої економіки в Україні коливаються у межах від 40 до 60% ВВП. Останніми роками цей показник значно коливався. Упродовж I кварталу 2016 року, незважаючи на те, що економіка України знов пройшла стрес-тестування на стійкість до негативних змін (шоків), тенденція до скорочення рівня тінювої економіки, започаткована у другій половині 2015 року, збереглась. За попередніми розрахунками Мінекономрозвитку у I кварталі 2016 року рівень тінювої економіки становив 41% від офіційного ВВП, що на 5 в. п. менше порівняно з показником відповідного періоду 2015 року (Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономрозвитку на основі Методичних рекомендацій розрахунку рівня тінювої економіки (затверджені наказом Мінекономіки від 18.02.2009 р. № 123). Згідно зі звітом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Тенденції тінювої економіки в Україні» за I квартал 2016 року основними сферами, де тінюва економіка має найбільше поширення, є видобувна промисловість, фінансова та страхова діяльність, операції з нерухомим майном, переробна промисловість, транспорт, пошта та кур'єрська діяльність, оптова та роздрібна торгівля. Тенденції розвитку зображено на рис. 2.

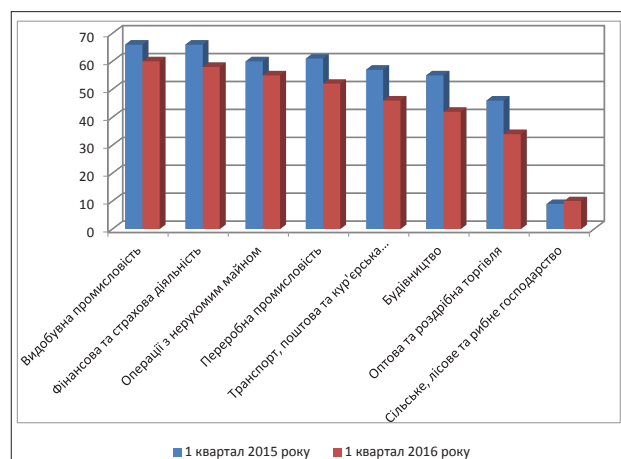

Рис. 2. Частки тінювої економіки в різних сферах економіки України

Джерело: звіт Міністерства економічного розвитку і торгівлі за 1 кв. 2016 р.

Методологічні підходи до оцінки масштабів тінювої економіки детально досліджені, а основні підходи до оцінки масштабів тінювого сектору економіки та їх характеристика наведені в таблиці 1.

Як основа для оцінки масштабів тінювого сектору економіки обраний метод, що базується на використанні як непрямого індикатора величин донарахованих сум податків у результаті виїзних перевірок. Цей метод є частиною методики оцінки збитку, що наноситься тінювою економікою економічній безпеці території. Незважаючи на схожість цього методу з методикою, яка використовується Держкомстатом України для розрахунку величини валової доданої вартості, що виробляється у тінювому секторі економіки, запропонований підхід має переваги. У ньому не використовуються дані про величину податко-

вих донарахувань, зроблених під час перевірок, що проводяться за результатами слідчих дій внутрішніх органів. У методиці, що використовується Держкомстатом України, коефіцієнт співвідношення середнього розміру донарахувань на одну перевірку до середнього розміру донарахувань за всіма перевіреними МВС України об'єктами розраховується за даними МВС України і поширюється на всю сукупність підприємств області. Проте, зважаючи на специфіку діяльності МВС України і на те, що обсяги роботи, яка проводиться Державною податковою адміністрацією, у багато разів перевищують масштаби діяльності МВС України, важко погодитися з об'єктивністю використання показників, побудованих за результатами

діяльності МВС України. У зв'язку з цим існує велика вірогідність помилки у поширенні коефіцієнта на всю сукупність досліджуваних підприємств [3].

На другому етапі, використовуючи дані про величину податкових втрат за допомогою методики оцінки збитку, що наноситься тіньовою економікою соціально-економічній ситуації на території, розраховуються величини збитку в розрізі сфер життєдіяльності. Методика дає змогу оцінювати збиток від функціонування тіньового сектору економіки за складниками, поданими в таблиці 2.

На третьому етапі оцінюється вплив збитку, що наноситься тіньовою економікою, на рівень економічної безпеки регіону. Суть цієї методики полягає у визначенні

Таблиця 1

Характеристика методів оцінки масштабів тіньового сектору економіки

Метод	Приклад	Недоліки	Переваги
Пряма оцінка – пряме зіставлення певного показника або групи показників із величиною тіньової економіки передбачуваної залежності	Прямі обстеження домашніх господарств; донарахування обсягу промислової продукції з використанням даних податкових перевірок	Точність методу сильно залежить від гіпотези (формули, що описує залежність)	Дає змогу провести кількісний аналіз тіньової діяльності. Існує чимала кількість показників, що побічно характеризують прояви тіньової активності
Балансовий метод, що полягає у зіставленні величин, які описують явище з різних сторін	Баланс доходів і витрат; розбіжність зведених балансів замовників і підрядників у будівництві	Причиною знайдених розбіжностей можуть бути інші, ніж передбачені гіпотезою, причини. Існує мало індикаторів, що дають змогу описувати тіньову діяльність із різних боків	Дає змогу провести кількісний аналіз тіньової діяльності
Метод непрямих індикаторів. Використання непрямих індикаторів (кількість позовів, обсяг готівки тощо)	Метод, заснований на використанні як непрямого показника обсягу споживаної електроенергії	Не дає змоги провести кількісний аналіз тіньової діяльності. Часто важко визначити зв'язок між непрямим індикатором і тіньовою діяльністю	Існує велике число непрямих індикаторів
Метод аналогій	Перенесення результатів, отриманих у результаті досліджень одного регіону, на інший регіон	Сильна залежність від якості оцінки схожості регіонів	Низька трудомісткість
Метод експертних оцінок	Метод Делфі	Високий рівень суб'єктивізму	Можливість отримання абсолютних і відносних результатів, зокрема в областях, недоступних дослідженню іншими методами

Джерело: складено за [1]

Таблиця 2

Складові збитку від функціонування тіньової економіки

Сфера	Види збитку
Виробнича і торговельна	Збиток, що наноситься господарюючим суб'єктам у результаті тіньової активності на інших підприємствах (порушення антимонопольного законодавства, недобросовісна конкуренція)
Інвестиційна	Недоотриманий в результаті дії тіньової економіки обсяг інвестицій
Фінансова	Втрати як господарюючих суб'єктів, так і економіки регіону загалом у результаті діяльності тіньової економіки на фінансових ринках
Бюджетна	Податкові доходи, що недоотримуються бюджетами всіх рівнів у результаті діяльності тіньової економіки. У результаті розрахунків у цій сфері визначається величина податкових надходжень до бюджетів всіх рівнів, недоотримана через дію тіньової економіки
Зовнішньоекономічна	Вплив тіньового сектору на обсяги імпорту й експорту на території. У результаті розрахунків у цій сфері визначається величина доходів, недоотриманих у результаті контрабанди
Соціальна	Негативний вплив тіньової економіки на доходи населення, при цьому враховується збиток, що наноситься через зменшення витрат бюджетів всіх рівнів на соціальні потреби
Екологічна	Збиток, що наноситься екології у результаті тіньової економічної діяльності, наприклад, неліцензована лісозаготівля
Транзакційна	Збиток, що наноситься тіньовою економікою за допомогою зростання у господарюючих суб'єктів транзакційних витрат

*Джерело: складено за [2]

співвідношення збитків, що наносяться тіньовою економікою, з низкою макроекономічних показників, які використовуються у розрахунку рівня економічної безпеки.

Наприклад, збиток, що наноситься тіньовою економікою інвестиційній сфері, розглядається як обсяг недоотриманих інвестицій в економіку, і на цю величину збільшується відповідний макроекономічний показник, після чого знову розраховується рівень економічної безпеки [9].

Висновки. Таким чином, запропонована модель дає змогу оцінювати вплив таких чинників, як величина сукупної (інтегральної) податкової ставки, складність податкових правил (правові чинники), жорсткість фінансової політики (економіко-політичні чинники) та ін. на рівень економічної безпеки регіону і може бути використана для:

– виявлення причин і умов, що детермінують зростання тіньового сектору економіки і величину податкових надходжень до бюджету;

– визначення величини сукупного податкового навантаження, що враховує склад і структуру податків;

– розрахунку впливу стану податкової системи на рівень економічної безпеки регіону.

Універсальність запропонованого підходу полягає в тому, що концепцію, закладену в модель, можна застосовувати як для оцінки ефективності оподаткування в загальноприйнятому розумінні (при цьому критерієм ефективності є величина податкових надходжень до бюджету), так і в комплексному (при цьому критерієм ефективності є величина економічної безпеки території).

Список використаних джерел:

1. Василик О.Д. Податкова система України [Текст]: навч. посіб.: для студ. екон. спец. вищих закл. освіти / О.Д. Василик ; Українська держ. фінансова академія. – К. : ВАТ «Поліграфкнига», 2004. – С. 447–450. – ISBN 966-530-175-6.
2. Дикань Л.В. Податкова система: навчальний посібник [Текст] / Л.В. Дикань, Т.С. Воїшова. – Х. : ХДЕУ, 2003. – 80 с.
3. Вишне夫斯基 В.П. Принципи оподаткування: обґрунтування та емпірична перевірка [Текст] / В.П. Вишне夫斯基 // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 55–72.
4. Єфименко Т.І. Основні напрямки трансформації податкової системи в Україні [Текст] / Т.І. Єфименко // Фінанси України. – 2007. – №9. – С. 9–11.
5. Литвиненко Я.В., Литвиненко Т.С., Ліщенко А.В. Шляхи та перспективи реформування податкової системи України / Я.В. Литвиненко, Т.С. Литвиненко, А.В. Ліщенко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 3. – С. 119–122.
6. Нагорняк Г. Проблеми податкового регулювання в Україні та шляхи їх вирішення / Г.Нагорняк, Ю.Вовк // Галицький економічний вісник. – 2010. – №2(27). – С. 140–152.
7. Соколовська А.М. Податкова система держави: теорія і практика становлення [Текст] : монографія / А.М Соколовська. – К. : Вид-во «Знання-Прес», 2004. – 454 с.
8. Фадєєва Г.М. Аналіз сучасного стану податкової системи України та шляхи її удосконалення [Текст] / Г.М. Фадєєва, О.Ю. Гладкова // Економічний простір. – 2008. – № 12/2. – С. 144–149. Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ, Серія: Економічні науки, № 5/2013
9. Шкарупа О.В. Аналіз проблем та напрямків удосконалення системи оподаткування в Україні [Текст] / О.В. Шкарупа, А.В. Романченко // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С. 185–191.

Анотація. В статтю розглянуто та проаналізовано модель для оцінки впливу податкової системи на економічну безпеку території. Представлено методи оцінки масштабів тіньового сектору економіки та виділено складові частини збитку від його функціонування. Представлена в статті модель дозволяє оцінювати вплив таких факторів, як величина сукупної податкової ставки, складність податкових правил, жорсткість фінансової політики та др. на рівень економічної безпеки регіону. Розроблена модель може бути використана для виявлення причин і умов, детермінують зростання тіньового сектору економіки і величину податкових надходжень до бюджету; визначення величини сукупного податкового навантаження, що враховує склад і структуру податків; розрахунку впливу стану податкової системи на рівень економічної безпеки регіону.

Ключові слова: податкове навантаження, податкова система, імітаційна модель, економічна безпека, тіньова економіка.

Summary. The paper considers and analyzes the model to assess the impact of the tax system on economic security area. The method of assessment of the extent of the shadow economy and highlighted the components of loss from its operations. The proposed model allows to assess the impact of factors on the level of economic security of the region. These factors are: the total value (integral) tax rate, the complexity of tax rules (legal issues), tightening financial policy (economic and political factors) and others. The model can be used for: identification of the causes and conditions that determine the growth of the shadow economy and the value of tax revenue; the determination of the total tax burden, taking into account the composition and structure of taxes; calculation the impact of the state tax system to the level of economic security of the area.

Key words: taxes, tax system, simulation model, economic security, shadow economy.